

Prof. dr hab. Zofia CHYRA-ROLICZ
Instytut Historii,
Uniwersytet w Siedlcach
ORCID 0000-0002-0868-1205

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pana mgr Krzysztofa Roberta Sobocińskiego,
Życie społeczno-polityczne w powiecie gostyńskim w latach 1945– 1956,
przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Romualda Turkowskiego,
Akademia Finansów i Biznesu Vistula, Warszawa 2026, ss. 506, tab. 170, 4
mapy, oraz 6 aneksów źródłowych.

I. Ocena merytoryczna:

Studia z zakresu historii regionalnej przeżywają w ostatnich dziesięcioleciach rozkwit w kraju i zagranicą. Dzieje małych ojczyzn stały się modne atrakcyjne dla badaczy i dla czytelników, poszukujących swoich korzeni, dziedzictwa kulturowego, tożsamości oraz inspiracji dla przyszłości. Rozprawa doktorska Pana mgr Krzysztofa Roberta Sobocińskiego *Życie społeczno-polityczne w powiecie gostyńskim w latach 1945-1956* plasuje się w tym nurcie historiografii, badając nie tylko życie społeczno-polityczne na zachodnim Mazowszu, ciężko doświadczonym, zniszczonym podczas niemieckiej okupacji, lecz również bogatą sferę kulturalno-oświatową i ruch stowarzyszeniowy w latach powojennej odbudowy i postępującej stalinizacji kraju. To okres szczególny w najnowszej historii Polski, obejmujący tworzenie zrębów tzw. ludowego państwa, a następnie od 1949 r. okres przyjmowania narzuconych wzorów Kraju Rad.

1/. Problem badawczy, podstawowe założenia, hipotezy i pytania badawcze

Pan mgr Krzysztof Robert Sobociński podjął trud przedstawienia oraz analizy bogatego życia społecznego i politycznego powiatu gostyńskiego, skupiając uwagę na badaniu mechanizmów, które umożliwiły powstanie i konsolidację nowej władzy tzw. „ludowej”, przyniesionej z ofensywą armii sowieckiej (s. 11). Podjął badania wielo-tematyczne, obejmujące problematykę przeobrażeń politycznych, społeczno-gospodarczych, oświatowo – kulturalnych, analizując instalowanie nowej komunistycznej władzy i oporu wobec niej ze strony partii i organizacji społecznych oraz stosunku społeczeństwa do zachodzących przemian polityczno-społecznych i ideologicznych w pierwszej dekadzie Polski powojennej. Rozpatrywał zasadnicze problemy tego okresu takie jak: rozprawa z opozycją polityczną,

realizacja reformy rolnej i kolektywizacja rolnictwa, nacjonalizacja przemysłu i handlu, bitwa o handel, przeobrażenia spółdzielczości, walka z Kościołem i walka starania o „rząd dusz” - pozyskanie dla nowej władzy młodzieży, której tworzone nowe perspektywy awansu społecznego.

Badany obszar – powiat gostyński - to zarazem teren silnych tradycji przedwojennego ruchu ludowego, przywiązania do niezależności politycznej ludowców, aktywności polityczno-społecznej, demokratycznych tradycji walki politycznej i wyrastaniu autorytetów liderów ruchów ludowych, co powodowało różne formy oporu przeciwko narzuconej sowietyzacji i nie pozwoliło na szybkie spacyfikowanie niepokornych i podporządkowanie się nowej władzy.

Autor postawił sobie bowiem za cel badań próbę rekonstrukcji dziejów powiatu gostyńskiego w okresie powojennym w różnych aspektach życia społecznego - gospodarczego, politycznego a także i kulturalnego. Zamiarem badawczym Autora było więc przedstawienie wielu aspektów życia codziennego mieszkańców tego regionu, silnie podlegającym narzuconym przemianom zachodzącym w kraju, w odniesieniu do przeobrażeń ustrojowych powojennej Polski. Dzieje życia codziennego tego powiatu w Jego ujęciu to przede wszystkim historia życia codziennego na terenach wiejskich i małomiasteczkowych, monografia życia społecznego prowincji z trudem nadrabiającej zapóźnienia cywilizacyjne. Rozprawa Pana mgr Krzysztofa Roberta Sobocińskiego przynosi mozaikę informacji zaczerpniętych z różnych typów źródeł, ukazującą sprawy na pozór drobne, lokalne, jednakże ważne dla mieszkańców wsi i miasteczek regionu, układające się w obraz życia polskiej prowincji.

Autor stosował metody typowe dla badań historycznych: kwerendy źródłowe w archiwach i bibliotekach oraz posiłkował się licznymi opracowaniami naukowymi. Stosował porównawczą i metodę szczegółową, umożliwiającą dostrzeżenie różnic pomiędzy sytuacjami jednostkowymi i identyfikacją zjawisk i cech wspólnych dla kraju. Korzystał także z metody kwantytatywnej, analizy statystycznej, umożliwiającą interpretację danych statystycznych, dotyczących zwłaszcza demografii.

2/. Baza źródłowa rozprawy

Autor wykorzystał w tej rozprawie liczne i różnorodne źródła: archiwalia (w większości powstałe w i po 1945 r.), źródła drukowane, w tym normatywne, prasę ogólnopolską i regionalną (23 tytuły), relacji i wspomnienia, mapy i opracowania oraz zbiory prywatne. Wykaz wykorzystanych opracowań (podany na s. 444-475) jest znaczny: obejmuje aż 356 tytuły prac o różnym charakterze (syntetycznych i szczegółowych, przyczynkarskich, ogólnopolskich i regionalnych, powstałych w okresie PRL i transformacji ustrojowej) oraz netografię (ogółem 9 pozycji: źródeł i opracowań).

Wykorzystane archiwalia pochodzą z zasobu archiwów centralnych (Archiwum Akt Nowych, Archiwum IPN, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego) i terenowych: (AP m. st. Warszawy, AP, Płock). W AAN Autor prowadził kwerendy w zespołach: Armii Krajowej, Biurze Generalnego Komisarza Referendum Ludowego i Komisarza Wyborczego. KC PZPR, Ministerstwach: Administracji Publicznej, Informacji i Propagandy, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz PPS, SL, ZMP, ZMW RP „Wici”, Związku Samopomocy Chłopskiej. W Archiwum IPN Autor sięgnął do zespołów Woj. UBP w Warszawie, KG MO, PUB i KP MO w Gostyninie.

W AP m. st. Warszawy kwerenda objęła zespoły akt PUR, Urzędu Informacji i Propagandy woj. warszawskiego, oraz i produkcję aktową wydziałów: odbudowy, odszkodowań wojennych, spraw publicznych oraz administracji Urzędu Wojewódzkiego. Z oddziału AP m.st. Warszawy w Milanówku Autor wykorzystał akta KC oraz KW i KP PPR, PZPR i PPS w Gostyninie, Urzędu Wojewódzkiego (Wydziałów Społeczno-Politycznego i Administracji, Okręgowej Komisji Księży). W oddziale tegoż Archiwum w Otwocku Autor badał akta Wydziałów: Administracyjnego i Samorządowego Urzędu Wojewódzkiego).

Zasadniczą podstawę źródłową tej pracy dały rozległe kwerendy w zasobach Archiwum Państwowym w Płocku, gdzie Autor sięgnął do akt miejskich Gostynina i Gąbina, Powiatowej Rady Narodowej i jej Prezydium, Starostwa Powiatowego w Gostyninie oraz Państwowego Urzędu Ziemskiego. Autor wykorzystał także znajdującą się tam dokumentację poszczególnych gmin.

Archiwum ZHRL dostarczyło źródeł dotyczących działalności PSL, SL i ZMW RP „Wici” w powiecie gostyńskim.

Uzupełniając Autor wykorzystał także: archiwalia ŻIH (z zespołu Centralnego Komitetu Żydów Polsce); Centralnego Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej (dokumenty ekshumacji mogił zbiorowych), oraz Centralnego Archiwum MSW i Centralnego Archiwum Wojskowego (z zespołu gabinetu Ministra ON). Sięgnął także do zbiorów Towarzystwa Miłośników Ziemi Gąbińskiej w Gąbinie oraz do zbiorów prywatnych: spuścizny Tadeusza Trojanowskiego, badacza dziejów ziemi gostyńskiej.

Autor wykorzystał także relacje niepublikowane i publikowane relacje, pamiętniki i wspomnienia oraz liczne zbiory źródeł drukowanych różnego rodzaju: deklaracji i manifestów politycznych, licznych aktów prawnych, materiałów kongresowych partii, spisów ludności. Uzupełniają ten wykaz źródeł kwerendy prasowe, obejmujące 23 tytuły prasy centralnej, regionalnej i branżowej.

3/. Wykorzystanie literatury naukowej

Autor wykorzystał liczne opracowania naukowe, zarówno powstałe w okresie PRL jak i w dekadach transformacji ustrojowej, gdy zmieniały się oceny wydarzeń i używania frazeologia, zachowując przy tym krytycyzm i własny osąd analizowanych wydarzeń. Na podkreślenie zasługuje wykorzystanie licznych najnowszych publikacji, powstałych w Instytucie Pamięci Narodowej w ostatnich dekadach.

Wątpliwości budzą niekiedy zakwalifikowanie opracowań takich prac I. Baranowskiego *O wsiach Holendrów w Polsce*, [„Przegląd Historyczny” 1915/nr19], dziś już o wartości źródłowej.

II Ocena merytorycznej zawartości pracy

1/. Struktura rozprawy

Recenzowana praca składa się ze wstępu, 10 rozdziałów, zakończenia, streszczeń w jęz. polskim i angielskim, wykazów skrótów, 170 tabel i 4 map oraz 6 aneksów.

Wyniki swoich rozległych badań i rozważań Autor zawarł w dziesięciu rozdziałach recenzowanej rozprawy, skonstruowanej problemowo i chronologicznie, składających się z tematycznie wydzielonych podrozdziałów.

W rozdziale I – niejako wstępnym - otwierającym tę pracę, zatytułowanym „Sytuacja powiatu gostyńskiego po zakończeniu niemieckiej okupacji”, Pan mgr Krzysztof Sobociński zawarł charakterystykę geograficzną powiatu gostyńskiego po ustąpieniu okupacji hitlerowskiej, przedstawił stan zniszczeń wojennych w miastach i na wsi, straty demograficzne, skutki obecności Armii Czerwonej i oddziałów LWP oraz problemy przesiedlenia ludności niemieckiej i menonitów, sytuację Żydów ocalałych w Zagłady oraz scharakteryzował przemieszczenie się ludności w latach powojennej wielkiej wędrówki ludów oraz działalność Powiatowego Urzędu Repatriacyjnego (1944-1949).

W rozdziale II przedstawione zostało tworzenie powojennego komunistycznego aparatu władzy wojskowej i cywilnej: sowieckiej komendantury wojennej, NKWD, PUBP w i Komendy Powiatowej MO w Gostyninie, tworzenie ORMO oraz powołanie władz powiatowych i miejskich, zaangażowanych w zwalczanie ruchu niepodległościowego, konspiracji zbrojnej i oporu legalnej opozycji PSL.

Rozdział III przynosi panoramę odradzania się politycznego życia, działalności innych partii politycznych i organizacji młodzieżowych takich jak: PPR, PPS, SL, powstania struktur PSL oraz organizacji młodzieżowych będących przybudówkami wymienionych partii politycznych. Tu także omówione zostały relacje „wiodącej siły politycznej” PPR w innych partiach.

Rozdział IV ukazuje przemiany polityczno-społeczne na wsi w latach 1945-1947. Zasadnicze znaczenie dla tworzenia nowego ustroju polityczno-gospodarczego i postulowanych przeobrażeń społecznych miała w tym czasie

realizacja reformy rolnej PKWN i jej skutki znaczenia w zakresie własności ziemi i oddziaływania politycznego, zdobywania poparcia dla nowej władzy, zwłaszcza działalność Związku Samopomocy Chłopskiej, czemu Autor poświęcił jeden z podrozdziałów. Omówił także różnice w rozwiązywaniu tego zasadniczego problemu agrarnego pomiędzy PPR i PSL. Tu także przedstawione zostało dotkliwe obciążenie ludności wiejskiej obowiązkiem obowiązkowych dostaw produktów rolniczych, za niewypełnienie których groziła odpowiedzialność karna.

Rozdział V zawiera opis kształtowania się życia gospodarczo-społecznego, kulturalnego, służby zdrowia, oświaty, ruchu stowarzyszeniowego i OSP w pierwszym powojennym okresie (w latach 1945-1947, Planu Odbudowy Gospodarczej 1947-1949 oraz Planu 6-letniego „budowy podstaw socjalizmu” 1950-1955), dając szeroki przegląd organizacji różnego typu i przeznaczenia, umożliwiających powojenną normalizację, zaspokajanie potrzeb materialnych i aspiracji kulturalnych społeczności lokalnych. Ukazana została rola wielu organizacji, m. in. rolniczych i spółdzielczych w rozwoju gospodarczym i kulturalnym powiatu. Autor przedstawił tu zarówno uruchamianie zakładów przemysłowych i placówek handlowych, odbudowę i tworzenie nowych placówek szkolnictwa podstawowego i średniego, oraz kulturalnych, sportowych i innych organizacji społecznych (m.in. OSP), niejednokrotnie wychodząc poza ramy chronologiczne (do 1956 r.) wyznaczone swoim badaniom.

Rozdz. VI przedstawia kształtowanie się opozycji wobec rządów komunistycznych. Poruszone zostały tu takie zagadnienia jak działalność legalnej opozycji PSL Mikołajczyka i zwalczanie jej przez komunistyczny aparat terroru oraz działalność podziemia niepodległościowego i walka władz z podziemiem zbrojnym.

Rozdz. VII traktuje także o walce z narzuconą krajowi wizją socjalistycznych przeobrażeń ustrojowych, o walce politycznej pomiędzy PPR i PSL wokół referendum ludowego i wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Autor przedstawił tu także represje wobec działaczy opozycyjnego PSL Mikołajczyka, wyniki sfałszowanego głosowania w referendum 3 x TAK z 1946 r. i do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. oraz towarzyszące im represje wobec niepokornych ludowców.

W rozdz. VIII Autor omówił już późniejszy okres monopolizacji władzy przez komunistów dotyczący cały kraj, także badany teren. Oznaczało to likwidację niezależnego ruchu ludowego oraz weryfikację i ograniczanie wpływów PPS prowadzące do formalnego „zjednoczenia” ruchu robotniczego, a właściwie wchłonięcia nurtu socjalistycznego w nowej monopolistycznej PZPR. Towarzyszyła temu także reforma administracji państwowej, podporządkowana decyzjom nowej partii na szczeblu centralnym i w terenie, wprowadzająca zamiast trójstopniowego podział władz – wzorowany na sowieckim system dwustopniowy.

W rozdz. IX Autor opisał indoktrynację młodego pokolenia, przyszłych budowniczych ustroju socjalistycznego w takich organizacjach utworzonych w tym celu jak Związek Młodzieży Polskiej i „Służba Polsce”, pokazywanie młodzieży nowych bohaterów, przeważnie z ruchu rewolucyjno-socjalistycznego i komunistycznego, mającą na celu eliminację tradycyjnych wartości etycznych i silnych na tym terenie wpływów Kościoła katolickiego. Stalinizacja, objęła również po 1948 r. szkolnictwo, zwłaszcza średnie, nie tylko uczniów, lecz także kadrę pedagogiczną, poddanej weryfikacji ze względu na stosunek do nowej władzy. Gdy część nauczycieli stosowała bierny opór wobec ideologicznych zadań, inni zachowywali się pragmatycznie, dostosowując się do nowych wymogów programowych i poleceń władz.

Ostatni rozdz. X traktuje o latach stalinowskiego terroru (1949-1956). Autor skupił w nim uwagę na zarówno na sprawach gospodarczych, oceniając efekty tzw. „bitwy o handel” i przymusowej kolektywizacji gostynińskiej wsi, nasilających się represjom wobec społeczeństwa, członków podziemia, ruchu oporu i walki z Kościołem. Przypomniął nową świecką liturgię narzucaną przez władze partyjno-państwowe: celebrację oficjalnych świąt – nowych uroczystości państwowych i rocznicowych oraz organizowanie licznych „masówek”, politycznych zebrań w miejscach pracy. Uzupełnia ten rozdział opis ech wydarzeń z października 1956 r. i „odwilży popaździernikowej” w Gostyninie i okolicy.

W Zakończeniu Autor przedstawił wnioski prawidłowo wyprowadzone i udokumentowane na podstawie wyników przeprowadzonych badań i – wnioski, w których ukazał jak z wielkim trudem następował rozwój społeczno – gospodarczy i postęp cywilizacyjny w tym powiecie.

Swoją rozprawę doktorską Autor uzupełnił 6 aneksami zawierającymi akta o różnym charakterze: normatywnym, spisy gospodarcze, wykazy oświatowe, organizacji społecznych i osób wyróżniających się aktywnością społeczną. Ukazują one różne aspekty życia mieszkańców powiatu siedleckiego, utrwalają pamięć o osobach i ich dokonaniach.

Reasumując, konstrukcja pracy jest przejrzysta, logiczna i poprawna, umożliwiająca poznanie przeobrażeń życia codziennego prowincji na przykładzie powiatu gostynińskiego w pierwszych powojennych latach instalowania w Polsce nowego ustroju polityczno-gospodarczego, któremu towarzyszyła ostra walka ideologiczna i próba reorganizacji ustroju gospodarczego oraz budowy nowego bezklasowego społeczeństwa „socjalistycznego”. Autor w pełni zrealizował postawione sobie zadania badawcze.

2/. Opanowanie techniki pisania pracy naukowej (aparatu naukowego: odsyłaczy, spisu treści)

Praca została napisana dobrym, komunikatywnym językiem naukowym, opatrzona koniecznym aparatem naukowym, przygotowanym prawidłowo. Zaopatrzona została w spis treści, wykazy skrótów, tabel i aneksów, chociaż w przypadku aneksów oraz streszczenia w jęz. polskim i angielskim, Podane fakty zostały dobrze udokumentowane licznymi (1275!) przypisami źródłowymi. Na szczególne podkreślenie należy zaopatrzenie rozprawy w 170 tabel (!) i 6 map oraz 6 aneksów źródłowych.

3/. Ocena strony edytorskiej

Rozprawa doktorska Pana mgr Krzysztofa Roberta Sobocińskiego wykazuje bardzo dobre opanowanie warsztatu badawczego historyka. Konstrukcja pracy jest logiczna i przejrzysta, umożliwia dobrą prezentację i analizę bogatego materiału źródłowego. Praca w znacznym stopniu poszerza stan naszej wiedzy o przeobrażeniach społeczno-gospodarczych i kulturalnych powiatu gostyńskiego w pierwszym dziesięcioleciu Polski powojennej z licznymi odniesieniami do sytuacji w kraju, wybiegając niejednokrotnie do tradycji czasów wcześniejszych, tego powiatu a także do lat późniejszych po przełomie październikowym. Stanowi cenne opracowanie życia codziennego jednego z powiatów Polski prowincjonalnej w pierwszej dekadzie instalowania nowego ustroju polityczno-gospodarczego i zachodzących w konsekwencji przeobrażeń społecznych i kulturowych. Wykorzystanie bogatej bazy źródłowej o różnym charakterze, zwłaszcza archiwaliów o różnej proveniencji wprowadzonych od obiegu naukowego i licznych opracowań naukowych stanowi o wartości tej pracy. Niski stopień podobieństwa do innych tekstów, stwierdzony w załączonym raporcie antyplagiatowym, potwierdza oryginalność tej rozprawy i twórczy wkład Autora w opracowanie pierwszej dekady powojennych dziejów badanego terenu.

Bez wątplenia spełnia ona wymogi stawiane rozprawom doktorskim i zasługuje na publikację po uwzględnieniu uwag recenzyjnych i starannej korekcie. W przypadku publikacji pracy zalecam wzbogacenie jej jeszcze o ilustracje oraz niezbędne indeksy nazwisk i miejscowości.

4/. Inne uwagi:

Praca wymaga jeszcze starannej korekty, unikania powtórzeń. Zwracam uwagę na s.17 wstępu, gdzie została pomyłona w opisie struktury pracy kolejność rozdziałów IX i X w porównaniu do spisu treści (na s. 4). Informację o technicznych trudnościach dotyczących prowadzenia kwerend archiwalnych (w Archiwum IPN) na s. 19 można pominąć przy publikacji tej pracy.

5/. Konkluzja końcowa

Rozprawa *Życie społeczno-polityczne w powiecie gostyńskim w latach 1945–1956*, spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, pod względem merytorycznym i formalnym, określonym w art. 13 ust. Ustawy z dn. 14 marca 2003 r. o stopniach i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, oraz ze zmianami w związku z art. 179 Ustawy z dn. 3 lipca 2018 r.- przepisami wprowadzającymi ustawę - *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. 2018, poz. 1669 z późniejszymi zmianami).

Stawiam wniosek o dopuszczenie Pana mgr Krzysztofa Roberta Sobocińskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/ - / Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz

Warszawa, dn. 4 sierpnia 2026 r.